

QADIMGI SIVILIZATSIYALARDA YOZUV MADANIYATI

Ahmadjonova Inobat Baxodir qizi

O'zbekiston Milliy Universiteti Tarix va mamlakatlar yo'nalishi bo'yicha 2-kurs talabasi

The Culture of Writing in Ancient Civilizations

Ahmadjonova Inobat Baxodir qizi

2nd-year student, History and Area Studies National University of Uzbekistan

Annotatsiya

Ushbu maqolada qadimgi sivilizatsiyalarda yozuv madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor Misr, Shumer, Hind va Xitoy sivilizatsiyalarining yozuv tizimlariga qaratiladi. Maqolada shumerlarning mixxat yozuvi, misrliklarning iyerogliflari, Hind vodiysi yozuvi hamda qadimgi xitoy ieroglifik yozuvining paydo bo'lish jarayoni, ularning jamiyat boshqaruvi, savdo, diniy e'tiqod va ilm-fan rivojidadagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, yozuvning davlat boshqaruvi va madaniy merosni saqlashdagi ahamiyati ochib beriladi. Qadimgi yozuv tizimlari insoniyat tafakkuri va sivilizatsiya taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar

qadimgi sivilizatsiya, yozuv madaniyati, Shumer, Misr, Hind vodiysi, Xitoy, mixxat, iyeroglif, ieroglif yozuvi, davlat boshqaruvi, madaniy meros.

Annotation

This article analyzes the formation and development of writing culture in ancient civilizations. Special attention is given to the writing systems of Egyptian, Sumerian, Indus Valley, and Chinese civilizations. The article examines the origin of Sumerian cuneiform script, Egyptian hieroglyphs, the writing system of the Indus Valley civilization, and ancient Chinese characters, as well as their role in state administration, trade, religion, and the development of science. Furthermore, the importance of writing in governance and the preservation of cultural heritage is highlighted. Ancient writing systems are evaluated as a significant stage in the development of human thought and civilization.

Keywords

ancient civilization, writing culture, Sumer, Egypt, Indus Valley, China, cuneiform, hieroglyphs, script, state administration, cultural heritage.

Аннотация

В данной статье рассматриваются формирование и развитие письменной культуры в древних цивилизациях. Особое внимание уделяется системам письма Древнего Египта, Шумера, цивилизации долины Инда и Китая. В статье анализируются происхождение шумерской клинописи, египетских иероглифов, письменности долины Инда и древнекитайской иероглифической системы, а также их роль в государственном управлении, торговле, религии и развитии науки. Подчеркивается значение письменности в управлении государством и сохранении культурного наследия. Древние системы письма рассматриваются как важный этап в развитии человеческого мышления и цивилизации.

Ключевые слова

древняя цивилизация, письменная культура, Шумер, Египет, долина Инда, Китай, клинопись, иероглифы, письменность, государственное управление, культурное наследие.

Yozuv hayotimizning bir bo'lagidir. Shu sababli ham yozuv qadimiy tarixga egadir. Ma'lumki, insoniyat dahosi erishgan eng buyuk va muhim yutuqlardan biri yozuvning kashf etilishi hisoblanadi. Qadimda insonlar bir-biri bilan imo-ishoralar yoki maxsus belgilar orqali gaplashishgan. Bilamizki, o'qish va yozish hozirgi kunda keng rivojlangan. Lekin yozuvning paydo bo'lishi tilning paydo bo'lishichalik uzoq o'tmishga ega emas. Ma'lumotlarga ko'ra, yozuv tildan ancha keyin paydo bo'lgan ya'ni tovush tili taxminan 400-500 ming yillar ilgari yuzaga kelgan bo'lsa, yozuvning vujudga kelganiga 4-5 ming yillar bo'lgan. Og'zaki nutqning zamon va makon nuqtayi nazaridan cheklanganligi va uni bartaraf etish zaruriyati yozuvning paydo bo'lishiga olib keldi. Yozuv sababli insoniyat olami uchun keng imkoniyatlar ochildi. Uni taraqqiyot asoschisi desak adashmaymiz. Negaki, hozirgi kunda, aynan yozuv orqali ajdodlarimizning yaratgan, barpo etgan meroslari bilan tanishmiz. Agarda yozuv bo'lmaganda edi, ushbu meroslar biz uchun shunchaki, misli ochilmagan jumboq bo'lib qolgan bo'lardi. Ayniqsa, tilning insoniyat qo'lga kiritgan tajriba-bilimlarni saqlash va avlodlarga yetkazishdan iborat vazifasi ham bevosita yozuv orqali bajariladi. Kishilik jamiyati yaratgan bilim va tajribalar, kashfiyotlar, so'z san'ati durdonalari kabi qimmatli axborotlarning barcha- barchasi o'tmish madaniyatimiz, tariximiz haqidagi bugungi tasavvurlarimizning mavjudligi, tirikligi faqat yozuv tufaylidir. Shuningdek, yozuv bugungi shaklini olgunga qadar uzoq va tadrriy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Olimlar ham yozuvning bo'lishi va ahamiyati to'g'risida har xil fikrlarni bayon etishgan. Keling, yozuvning tarixiga ham nazar tashlasak. Qadimgi sivilizatsiyalar yozuvning kelib chiqishini Xudolarga bog'lashgan. Qadimgi misrliklar uchun ularning Xudosi Tot yozuvning, ba'zi bir hikoyalarda esa

nutqning yaratuvchisi ekanligini aytishgan. Qadimgi shumerlar va ossuriyaliklar ham qadimgi mayyalar singari yozuvning ma'lum Xudolardan kelib chiqqan deb hisoblashgan. Xitoy mifologiyasida yozuvning yaratilishi qadimgi donishmandga tegishli bo'lib, Xudolar bilan muloqot qilish uchun ishlatilgan. Shubhasiz, yozuvni hatto qadimiy tarixga ega xalqlar ham yuksak qadrlagan.

Paleografik tadqiqotlar bugungi kunda nafaqat qadimiy yozma manbaiar doirasini balki, ma'lum amaliy maqsadlarda so'nggi davrlar, hatto hozirgi zamon yozuv materiallarini tekshirishgacha amal qilmoqda. Olimlar yozuvni bundan V-VI ming yil avval Misr, Mesopotamiya, Xett, Hindiston va Xitoyda kashf etilgan, deb hisolashadi. Qadimgi Shumerda (Mesopotamiya) mil. av. IV ming yillikda mixsimon iyeroglif yozuvi kashf qilingan. Shumer yozuvlari suratli yozuvlar bo'lib aytmoqchi bo'lgan fikr surat shaklida aks ettirilgan. Lekin, suratli, so'zlar bilan ko'p narsani ifoda etib bo'lmagan va bu soddalashtirilib ponasimon mixxat yozuvi kashf etilgan. Mixxat belgili yozuvlar 600 dan ortiq bo'lgan. Bu yozuv III ming yillikda Shumerda ixtiro qilingan. Mesopotamiyaning Ur, Bobil, Ashur kabi shaharlarida kutubxonalar mavjud bo'lgan. Mixxat yozuvi Old Osiyoga keyinchalik Yevropa davlatlariga keng tarqalgan. Shulardan biri sifatida Misrda bundan VI-VII ming yil avval 750 belgidan iborat — rasmi iyeroglif kashf etilgan. Iyeroglif deganda birinchi bo'lib tasavvurimizga Qadimgi Misr va uning jumboq bilan to'la har xil maskanlari ko'z oldimizga keladi. Milodiy 391-yilda Vizantiya imperatori Feodosiy I imperiyadagi barcha budparast ibodatxonalar faoliyatiga chek qo'yadi. Bu harakat to'rt ming yillik an'anaga barham berdi va qadimgi Misr tilining 1500 yilga yo'qolishiga olib keladi.

Iyerogliflar misrliklar tomonidan «Xudoning so'zlari» deb atalgan va asosan ruhoniylar tomonidan ishlatilgan. Bu mashaqqatli chizilgan ramzlar ibodatxonalar devorlarini bezash uchun juda yaxshi foydalanilgan. Iyerogliflar qatorlar yoki ustunlar shaklida yoziladi va ularni chapdan o'ngga yoki o'ngdan chapga o'qish mumkin. Siz matnni qaysi yo'nalishda o'qilishi kerakligini ramzlar orqali farqlashingiz mumkin, chunki odam yoki hayvon figuralari har doim chiziq boshiga qarab turadi.

Misr yozuvida narsa va hodisalar turli xil rasm va belgilar bilan ifoda etilgan bo'lib zamonlar o'tishi bilan bu belgilar alifbo belgilariga aylangan. Qadimgi podsholik (mil. av. 2800-2250) davrida 24 ta tovushni bildiradigan alifbo paydo bo'lgan. 1822 yil Jak Fransua Shampalon Rozetta shahri yaqinida toshga o'yilgan bir xil mazmundagi Misr va Yunon yozuvlarini o'qishga muvaffaq bo'lgan (Rozetta toshi hozirgi kunda Londondagi Britaniya muzeyida saqlanadi). Misrliklar yozuvi o'ngdan chapga qarab yozilgan, shumerliklar yozuvi esa, chapdan o'ngga qarab yozilgan.

Shumerda (Mesopotamiya) mil. avv IV – ming yillikda mixsimon ieroglif yozuv kashf qilingan. Shumer yozuvlari suratli yozuvlar bo'lib, aytmoqchi bo'lgan fikr surat shaklida aks ettirilgan. Lekin suratli so'zlar bilan ko'p narsani ifoda etib bo'lmagan va

bu soddalashtirilib ponasimon mixxat yozuvning ixtiro etilishiga sabab bo'lgan. Mixxat belgisi yozuvlar 600 dan ortiq bo'lgan. Mesopotamiyaning Ur, Bobil, Ashur kabi shaharlarida kutubxonalar mavjud bo'lgan. Mixxat Yozuvi Old Osiyoga, keyinchalik Evropa davlatlariga keng tarqalgan¹

Mixxat yozuvi dastlab xo'jalik va savdo hisob-kitoblari uchun ishlatilgan bo'lsa-da, keyinchalik diniy, adabiy va ilmiy matnlarni yozish vositasi sifatida keng tarqalgan, loy taxtachalarda saqlanishi qadimgi sivilizatsiyalarning tarixini bugungi kungacha yetib kelishida muhim ahamiyat kasb etgan va u qadimgi tillar hamda grammatika tizimlarini tadqiq qilishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Mixxat yozuvi ilk bor Mesopotamiya hududida – hozirgi janubiy Iroqdagi Uruk, Ur va Eridu shaharlarida – Shumer sivilizatsiyasida miloddan avvalgi 3100–3000 yillarda paydo bo'lgan.² Dastlab u piktografik shaklda bo'lib, ma'lumotlarni tasvirlar orqali ifodalagan. Masalan, bug'doy, echki yoki mol hisob-kitoblari loy taxtachalarga tasvirlangan. Vaqt o'tishi bilan piktogrammalar soddalashib, uchburchak va chiziqlardan tashkil topgan geometrik belgilar tizimiga aylangan. Loy taxtachalarga mix shaklidagi izlar tushirilgani sababli yozuv "mixxat" (cuneiform) deb nomlangan. Shu jarayonda Shumer yozuvi fonetik belgilar tizimiga o'tib, murakkab matnlarni yozishga imkon yaratgan.³ Shumer yozuvi miloddan avvalgi III ming yillikda Bobil, Akkad, Ossuriya va Elam davlatlarida keng tarqaldi. Bobil davrida mixxat yozuvi grammatik jihatdan boyidi va fonetik belgilar ishlatilishi kuchaydi. Akkadlar esa yozuvni semitik tillarga moslashtirdi, bu esa uni turli mintaqalarda qo'llash imkonini berdi. Keyinchalik Xetlar, Hattilar va Eronning qadimgi xalqlari ham mixxat yozuvining o'z tillariga moslashgan shakllarini ishlab chiqdilar. Shu tarzda yozuv tizimi Mesopotamiya hududidan Markaziy Osiyo, Eron, Suriya va Anadoluga tarqaldi⁴

Hind yozuvi - mil.av. 3-2 ming yillikda 700 ga yaqin belgi - rasmdan iborat yozuv bo'lgan. Hind va Panjob viloyatlarida 700 belgidan iborat alifbo topilib, olimlarning fikricha, bu yozuvlar Shumer va Misr yozuvlari asosida vujudga kelganligi aniqlangan. Hind yozuvi taxminan 400 yoki, 250-300 belgi - rasmdan iborat bo'lgan shumer va xett yozuviga o'xshatiladi. Miloddan avvalgi V asrdan boshlab Hindistonda brahmi, kharoshthi, oramiy, gupta yozuvidan foydalanganlar. Hindistonda yozuv kamida 5 ming yillik tarixga ega. Dastlab o'qilgan yodgorliklar (mil. av. 3-a. ga mansub) keyingi yozuvlar uchun asos bo'lgan bo'g'inli brahmi yozuvida bitilgan bo'lib, bu yozuv chapdan o'ngga qarab yozilgan. Hindistonning shim.-g'arbida mil. av. III asrdan mil.av.V asrgacha brahmi bilan bir qatorda kharoshthi yozuvi ham mavjud bo'lgan, lekin keyinchalik sekin-asta brahmi tomonidan siqib chiqarilgan. Brahmi yozuvining

¹ Ma'ruzalar matni. Muqumiy nomli Qoqon davlat pedagogika instituti. 2008.

² Roux G. Ancient Iraq. Penguin Books, 1992. 67-78-b.

³ Glassner J. J. The Invention of Cuneiform. Johns Hopkins University Press, 2003. 201-256-b.

⁴ Saggs, H. W. F. The Greatness That Was Babylon. Sidgwick & Jackson, 1988. 501-552-b.

ilk yodgorliklaridayoq uning mahalliy ko‘rinishlari ajrala boshlaydi. keyinchalik ular asosida Hind yozuvining 3 asosiy; shim., jan. va jan.-sharqiy tarmog‘i shakllanadi.

Xitoy yozuvi - bundan IV ming yil avval kashf etilgan, Xitoy iyeroglifi dastlab Shan In davrida mil. av. II-ming yillikda kashf etilgan, shunday yozuvlaming turi 2 mingga yaqin bo‘lgan. Xan davrida iyerogliflar 12 soni 18 mingtaga etgan. Hozirgacha qisman o‘zgarishsiz saqlangan. Dastlab xitoyliklar suyak, yog‘och, cho‘p, teri va bambuk daraxtidan tayyorlangan taxtachalarga yozishgan, V asrdan boshlab ipak, shoyi parchasiga yozganlar.

Qadimgi Xitoy madaniyati, siyosiy tizimi va texnologiyalari bugungi kungacha Xitoy va butun dunyo tarixiga kuchli ta‘sir ko‘rsatib kelmoqda. Yozuv tizimi, konfutsiylik qadriyatlari va ilmiy yutuqlar hanuzgacha Xitoy jamiyatining ajralmas qismidir. Qadimgi Xitoy yozuvi bugungi kungacha saqlanib qolgan kam sonli yozuv tizimlaridan biri bo‘lib, uning evolyutsiyasi o‘ziga xos jarayonlarga boy. Xitoy yozuvining dastlabki namunalari eramizdan avvalgi XIV-XII asrlarga oid bo‘lgan "suyak yozuvlari" (甲骨文—jiǎgǔwén) da uchraydi. Ushbu yozuvlar asosan hayvonlarning suyaklari yoki toshbaqa qobiqlariga o‘yib yozilgan bo‘lib, ularning asosiy vazifasi diniy va bashorat qilish marosimlariga xizmat qilgan. Tadqiqotchilar bu yozuvlarning piktografik xususiyatga ega ekanligini aniqlashgan. Ya‘ni, bu belgilarda abstract tushunchalardan ko‘ra, real hayotdagi obyektlarning tasviri ifodalangan. Bu yozuvlarning rivojlanishi va madaniy ahamiyati dunyoda alohida e‘tiborga sazovor. Quyida qadimgi Xitoy yozuvi bilan bog‘liq yana bir qancha qiziqarli jihatlar yoritiladi. Xitoy yozuvi tarixchilarning fikricha, “Yin sulolasi” (er. avv. 1600–1046-yillar) davrida shakllangan. Eng qadimgi yozuvlar arxeologik qazishmalarda topilgan bo‘lib, ular “orakulsuyaklari” (toshbaqa qobiqlari yoki hayvonlarning suyaklariga o‘yib yozilgan yozuvlar)ga asoslangan. Ushbu yozuvlarda asosan diniy savollar, tabiat hodisalari va qishloq xo‘jaligi muammolari tasvirlangan. Qadimgi Xitoyda yozuv insoniyat tarixidagi eng qadimgi yozuv tizimlaridan biri bo‘lib, miloddan avvalgi 2-mingyillikda paydo bo‘lgan.

Bu yozuv tizimi asosan yirik daryo havzalari, xususan Xuanxe (Sariq daryo) atrofida rivojlangan. Qadimgi Xitoy yozuvi dastlab orakulyar yozuv sifatida tanilgan bo‘lib, u hayvon suyaklari va toshlarga o‘yib yozilgan. Bu yozuv usuli Shang sulolasi davrida (miloddan avvalgi 1600–1046 yillar) ishlatilgan.

Xitoy yozuv tizimi asrlar davomida o‘zgarib, hozirgi zamonaviy Xitoy iyerogliflariga asos bo‘lgan va hali ham dunyodagi eng qadimgi doimiy foydalanilayotgan yozuv tizimlaridan biridir. Qadimgi Xitoy yozuvi nafaqat til va yozuv tizimi sifatida, balki Xitoyning madaniy, falsafiy va tarixiy rivojlanishining muhim qismi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ushbu yozuv tizimi yordamida yaratilgan adabiy va falsafiy asarlar, jumladan, "Shijing", "Shujing", "Yijing" va Konfutsiy hikmatlari, qadimgi Xitoy

jamiyati va tafakkuri haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.⁵ Bu asarlar qadim zamonlardan boshlab axloq, siyosat, urush san'ati va tabiat qonunlarini tushunishga oid bilimlarni saqlab kelgan.

Qadimgi Xitoy yozuvi orqali yozilgan adabiyotlar bugungi kungacha o'z dolzarbligini saqlab qolgan va jahon madaniy merosining ajralmas qismiga aylangan.

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, Qadimgi yozuvlar madaniyati insoniyat taraqqiyotida beqiyos o'rin tutadi. Maqolada yoritilgan Misr iyeroglif yozuvi, Shumer mixxati hamda Hind va Xitoy yozuv tizimlari qadimgi sivilizatsiyalarning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotida muhim ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. Ushbu yozuvlar dastlab xo'jalik hisobi va diniy marosimlar ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan bo'lsa-da, keyinchalik davlat boshqaruvi, qonunchilik, ilm-fan va adabiyot rivojiga xizmat qilgan.

Shumer mixxati insoniyat tarixidagi eng qadimgi yozuv tizimlaridan biri sifatida yozma madaniyatga asos soldi. Misr iyerogliflari diniy va ramziy mazmuni bilan ajralib turib, qadimgi misrliklarning dunyoqarashi va e'tiqodini aks ettirdi. Hind yozuvlari (xususan, Brahmi va boshqa qadimgi tizimlar) hamda Xitoy iyeroglif yozuvi esa Sharq sivilizatsiyalarining uzluksiz madaniy davomiyligini ta'minladi.

Umuman olganda, qadimgi yozuv tizimlari nafaqat axborotni saqlash va yetkazish vositasi, balki jamiyatning tafakkuri, ma'naviyati va tarixiy xotirasini ifodalovchi muhim madaniy merosdir. Ularning paydo bo'lishi insoniyatni og'zaki an'anadan yozma sivilizatsiyaga olib o'tdi va bugungi zamonaviy yozuv tizimlarining shakllanishiga mustahkam zamin yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ma'ruzalar matni. Muqumiy nomli Qoqon davlat pedagogika instituti. 2008.
2. Roux G. Ancient Iraq. Penguin Books, 1992. 67-78-b.
3. Glassner J. J. The Invention of Cuneiform. Johns Hopkins University Press, 2003. 201-256-b.
4. VSEVOLOD AVDIYEV. QADIMGI SHARQ TARIXI -TOSHKENT: 1964
5. Mahmutxo'jayev M.H., Bekmurotov I.N., Xitoy yozuvi (iyerogliflari) haqida" T., 1990.4
6. R. Rajabov. "Qadimgi dunyo tarixi" -T.: 2009;
7. Hasanboyev T.F Mixxat yozuvi: tarix, madaniyat va davlat boshqaruvidagi roli maqola
8. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/h/hind-yozuvi/>

⁵ VSEVOLOD AVDIYEV. QADIMGI SHARQ TARIXI -TOSHKENT: 1964